

Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ

БОРОТЬБА УПА ПРОТИ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ. 1943 РІК

Загони УПА розпочали збройний конфлікт з окупаційною адміністрацією Третього Райху в момент найбільших німецьких перемог – у жовтні 1942 року. Коли французький та інші рухи Опору в Європі щойно готувалися до збройної боротьби проти гітлерівського режиму, з'єднання УПА в Україні вдалися до активних дій проти окупаційних цивільних та військових інстанцій. Від початку 1943 р., поряд із випадковими зіткненнями, вони все частіше набували характеру ретельно спланованих виступів. 7 лютого сотня УПА під командуванням Г.Перегіяка (“Довбешки-Коробки”) напала на м. Володимирець, здобула зброю і оснащення, а 22 лютого вона була атакована німецьким відділом¹.

Перші підрозділи УПА формувалися на базі військових відділів ОУН-Б, були недостатньо озброєні і тому вимушені головним чином вести оборонні бої. Можна виокремити такі основні тактичні методи боротьби УПА: 1) раптові напади (наскоки); 2) зустрічний бій під час рейду; 3) реакція на ворожі дії у формі оборони місця свого перебування від облоги ворога (табір, постій, нічліг), пристосованого до кругової оборони; 4) оборона в наступі, що здійснювалася у випадках із забезпеченням флангів вогневими засобами. Успіхові партизанських бойових дій УПА сприяло застосування несподіваного, сильного й зосередженого вогню та кількох видів маневрування – оточення, прорив та відхід. При цьому повстанці мусили орієнтуватися на місцевості операцій: знати усі дороги, стежки, мости, напрямки залізничного руху, закриті місця (ліси, чагарники, гаї та яри), ріки (у тому числі броди та придатні для переправи неглибокі місця), потоки, джерела, гори (у тому верхи, узбіччя, стежки та дороги), навколишні оселі (їх величину, розміщення, підходи) та ставлення населення до руху Опору². Унікаючи боїв, у яких шанси на перемогу були незначні, відділи УПА розпочинали бойові дії проти ворожих сил здебільшого тільки в тих випадках, коли існували усі передумови для їх закінчення на користь повстанців. Раптовість й добра спланованість нападів УПА гарантували їй підрозділам відчутний успіх за умов власних незначних втрат і великих – противника. Завдяки цьому УПА перетворилася на своєрідного “привида” – “армію-фантом”, що стала пострахом для окупаційного режиму, з'являлася переважно вночі у найнесподіваніший час й зникала тоді, коли нацисти намагалися її знищити.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВОВУ). – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 22. – Арк. 1.

² Хмель С. Українська партизанка. Загальні основи партизанки // Вісті Братства кол. вояків 1-ої УД УНА. – 1957. – Ч. 3-6 (77-80). – Березень-червень. – С. 5-8.

Користуючись відчутною підтримкою населення, навесні 1943 р. її збройні формування розгорнули активну антинімецьку бойову діяльність насамперед на Південній Волині та у Північному Поліссі, звідки їх бойові дії поступово поширено на більшість території України. Вони спалювали окремі німецькі господарства, нападали на тилові об'єкти окупаційних інстанцій, на невеликі гарнізони німецьких військ, які перебували або з'являлися у зоні дій повстанців, брали участь у бойових діях проти каральних підрозділів німецької поліції, скерованих окупаційною адміністрацією для реквізиції майна місцевих мешканців. Частини УПА також захоплювали німецькі склади харчів та боєприпасів й організовували диверсії на шосейних і залізничних шляхах, у результаті яких підривали мости і колії й захоплювали автомашини та вагони спорядження з військовими вантажами*. 19 березня 1943 р. у повідомленні штабу шефа СП і СД у Берліні було сказано, що "бандерівська група тепер перейшла до того, що здійснює на практиці свою пропаганду" й констатовалося: "У бандерівських групах спостерігається подальша радикалізація. Члени цих груп збирають зброю та боєприпаси, створюють таємні склади зброї. У наказах та інструкціях є тенденція того, що створення вільної і самостійної України можливе лише з допомогою збройного повстання... На даний час тільки й говорять про "останній бій" проти "німецьких варварів". "Останнім часом у районі Крем'янця (Рівненський службовий район) з'явилися групи бандитів, які здійснюють збройні напади на держгоспи. Це справа рук ОУН-івського загону бандерівців", – повідомлялося у звіті³.

Майже одночасно з цим керівництво НКВС УРСР підготувало для керівництва НКВС СРСР такого ж характеру інформацію про діяльність вивольного підпілля й початок збройної боротьби УПА. У спецдонесенні НКВС УРСР від 11 лютого 1943 р. про становище у Кіровоградській області повідомлялося, що "українські націоналісти в Кіровограді друкують і поширюють антинімецькі листівки, прокламації, проводять нелегальні зібрання і мають зв'язок з українськими націоналістами із Західної України, звідки отримують інструкції та літературу". 22 лютого 1943 р. у спецдонесенні НКВС УРСР про становище у Вінницькій області вказано: "На початку 1942 р. у м. Вінниці й на периферії з'явилися націоналістичні листівки. У листівках повідомлялося, що німці розпустили ОУН, заарештували у Києві до 60 осіб активних діячів ОУН, а одного з лідерів цієї партії Степана Бандеру викликали до Берліну і там розстріляли. У зв'язку із цим українське населення

* В "Орієнтації про українсько-німецьких націоналістів у західних областях Української РСР за період 1941–1944 рр." від 6 березня 1944 р., затвердженій керівником НКВС УРСР В.Рясним, початок антинімецьких бойових дій УПА на початку 1943 р. характеризувався так: "Бандерівці отримали вказівку розгорнути диверсійну діяльність проти німців шляхом знищення дерев'яних мостів у селах та на польових дорогах, різних третьорядних споруд, грабувати "держгоспи", відганяти худобу і т. д., а також встановила вартовий контроль у селах та на перехрестях доріг. Здійснюючи цю вказівку, УПА на Волині знищила значну кількість дрібних мостів, пограбувала кілька "держгоспів", відігнала звідти худобу й забрала зерно. На дорогах вилловлювала й знищувала "підозрілих" осіб. Ці дії УПА бандерівці так пояснювали населенню: мости необхідно палити, щоб німцям важко було проникати в села для грабунку, "держгоспи" потрібно грабувати для постачання УПА продуктами, контроль у селах та на шляхах необхідний для вилловлювання радянських партизанів, осіб, пов'язаних з ними та німецькою агентурою" (Каптелов Б.И. ОУН на службе... – С. 52).

³ ЦДАВОУ. – Ф. 4328. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 34-37.

закликалося до боротьби проти німців і організації підпільної роботи. При чому після цього в листівках вказувалося, що Німеччина є вічним ворогом українців”⁴. У повідомленні командування партизанського загону Житомирської області від 25 лютого 1943 р. констатовано, що основною військовою одиницею УПА є сотні, в яких “друга особа, як правило, переконані націоналісти” й що “ці групи йдуть з наміром помститися німцям”. 19 березня у розвідзведенні № 3 оперативної групи УШПР про українських націоналістів у Дніпропетровській області констатовано, що “їх нелегальним завданням є повалення німецької влади шляхом збройного повстання в момент послаблення німецької армії і захоплення влади у свої руки”⁵.

Починаючи від березня 1943 року, завдяки підтримці своїх дій мешканцями українських сіл, підрозділи УПА взяли участь у бойових діях проти загонів німецької поліції та каральних відділів СС в околицях чи в обороні кількох десятків міст та сіл. Найбільші бої відбулися у місцевостях Вережці та Новостав на Крем'ячеччині; Жмига, Замчисько, Білгородка та Студінка на Дубенщині; Цумань та Колки під Луцьком; Жуків, Сергіївка та Бугрин на Рівненщині; Турійськ та Доротин на Ковельщині; Дружкопіль та Горохів на Горохівщині; Постійно, Яполоть, Чубан, Бігаль та Велика Любаша на Костопільщині. Бої локального характеру між УПА і німецькими поліційними з'єднаннями відбулися також у десятках й сотнях інших населених пунктів на Волині, Поділлі, Поліссі, Житомирщині та Кам'янець-Подільщині⁶.

У відповідь на німецькі репресії проти українських сіл за підтримку УПА, у другій половині березня повстанці вдалися до тактики попереджень окупаційної адміністрації про відповідальність за антиукраїнські дії. В одному з них, наприклад, Степан Савчук (“Наливайко”) закликав: “Зауважте, якщо прийде зі своїм гестапо, то ви поплатитеся власною головою. Не думайте, що партизани такі собаки, як ваші гестапо і комісари. На доказ цього послаємо вам ваших людей і нагадуємо вам: “На кожен ваш удар ми відповімо ударом!” Ваш Цумань разом із вами та вашими поляками злетить у повітря. Не радійте тому, що ви, окупувавши Україну, палите її, п'єте народну кров і погрожуєте своїми танками. Наші груди міцніші за ваші танки, наша гордість сильніша за ваше гестапо. Ми знаємо, що ви прийшли для того, щоб сплундрувати Україну й знищити українців. За це ви розплатитеся своєю власною кров'ю!!!”⁷. Подібні заклики не були пустими погрозами. Усе частіше антинімецькі військові дії повстанських формацій набували наступального характеру, тобто формування УПА самі проявляли стратегічну ініціативу при наступі на ворожі укріплення, що нерідко здійснювалися під покровом ночі. Внаслідок успішних боїв упродовж березня відділи УПА зайняли Володимирець, Степань, Висоцьк, Дубровицю, а в останні дні того ж місяця – Деражне, Людвипіль, Олику, Цумань та Горохів. Утримуючи їх деякий час під своїм контролем, у квітні повстанські частини залишили ці населені пункти з тактичних міркувань⁸.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1326. – Арк. 49, 51.

⁵ Там само. – Арк. 53, 55.

⁶ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Фонд листівок, № П-2.

⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 4328. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 58.

⁸ Там само. – Ф. 3 833. – Оп. 1. – Спр. 164. – Арк. 2-2а, 15-17.

Великі бої та зіткнення підрозділів УПА з німецькими військовими частинами відбулися також 15 березня поблизу с. Корчин Луцького району, 20 березня у с. Бережцях та Ланівцях Крем'янецького району. 21 березня озброєний кулеметами й гранатами підрозділ УПА, яким командував Олексій Брись ("Остап") напав на німецьку жандармерію в Горохові. Запеклий бій відбувся біля приміщення гебітскомісаріату, де німці оборонялися; внаслідок цього загинуло кілька повстанців і було звільнено кількох заарештованих, вилучено муку з млина, забрано друкарські машинки в установах⁹. 28 березня відбувся бій у м. Олика, в ніч з 2 на 3 квітня в м. Горохові, в ніч з 12 на 13 квітня в Цумані, 17 квітня поблизу с. Борщівки на Волині. Наприкінці березня дії повстанців унаслідок рейдів у напрямку Шепетівки перекинулися з Рівненщини у суміжний з ним Славутський район сучасної Кам'янець-Подільської області. Тут наприкінці березня великий бій між повстанцями і німецьким підрозділом відбувся в с. Великий Плавутин, а в другій половині квітня – з чисельно переважаючим німецьким підрозділом під Берездовом¹⁰. Водночас із успіхами УПА зазнала втрат командного складу з числа організаторів перших її формувань. 22 лютого під час перебування біля Висоцька сотня Г.Перегіньяка була атакована німецьким відділом, у результаті чого загинув командир цього підрозділу". У ніч з 10 на 11 березня під час бою на складі боєприпасів у с. Оржеві Володимир-Волинського району загинув організатор перших відділів УПА С.Качинський. 13 травня біля с. Черниш під Деражною Колківського району Волинської області в бою з німецьким військовим підрозділом загинули поручники УПА Василь Івахів та Юліян Ковальський ("Гарпун") і хорунжий Семен Снятецький ("Сівко")¹². Популярність В.Івахіва призвела після його смерті до поширення серед вояків УПА повстанської пісні "Гей на Півночі, на Волині" зі словами "в перших рядах борців-героїв згинув Івахів наш Василь".

На Крем'яччині від початку збройної антинацистської боротьби бандерівці тісно координували свої дії з мельниківцями, які також розпочали антинімецькі виступи на Волині. Зокрема ще 13 жовтня 1942 р. боївка ОУН-М Павла Вихора напала на молочарню в с. Соснівка, а на початку листопада інша боївка цієї організації, що діяла поблизу Верби у Дубенському районі, обстріляла вантажні машини німецької частини на лінії Верба-Дубно. На Крем'яччині бандерівці й мельниківці, здійснюючи одну справу, мирно співіснували на одних територіях, узгоджували свої дії й за домовленістю вели антинімецьку боротьбу й завдавали окупаційним установам дошкульних ударів в один і той же час. На початку лютого 1943 р. Вербівська боївка ОУН-М спільно з боївкою "Білого" напала на в'язницю в м. Дубні й випустила усіх в'язнів. Відразу ж після цього у середині лютого підрозділ УПА під командуванням І. Климишина ("Крука") напав на в'язницю в м. Крем'янець й, відступивши перед наступом в'язничної охорони, напав вдруге й звільнив усіх

⁹ Спогади осіб, які пережили події на Волині й Поліссі в часі Другої світової війни. – Ч. 2. – Беземський Георгій Володимирович, с. Скобелка Горохівського району Волинської області. Дата запису спогадів – 25 липня 2002. – С. 67.

¹⁰ ЦДАВОВУ. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 22. – Арк. 1-3.

¹¹ Там само. – Арк. 1.

¹² Вовк О. До питання про першого командира Української Повстанської Армії // Український визвольний рух. Зб. 1. – Львів, 2003. – С. 17

в'язнів. На середину березня табір підрозділу УПА під командуванням І.Климишина ("Крука") розташувався між с. Антонівці й с. Іславиця, по сусідству яких у Стіжецькому лісі на північ від с. Стіжок розташувався табір боївки мельниківця М.Данилюка ("Блакитного"). У середині квітня на шляху на лінії міст Шумськ-Крем'янець сотня УПА під командуванням І. Климишина обстріляла три вантажні машини німецької жандармерії, у результаті чого здобуто багато зброї й вбито кількох німців, у тому лейтенанта Єгара з Крем'янецького пункту СП і СД. Після бою Климишин зі своїм формуванням перейшов для ночівлі на хутір Козаччина, де його вранці оточив й обстріляв німецький підрозділ, унаслідок чого по обидвох сторонах були великі втрати в людях; повстанцям вдалося прорватися з оточення з втратою 11 осіб убитими.

У той сам час підрозділ із мельниківської сотні М.Недзведського ("Хрона") на шляху Білокриниця-Стіжок також обстріляв кілька машин німецької жандармерії, в результаті чого поранено двох повстанців, а німці відступили з втратами. 10 травня відділи сотень бандерівця І.Климишина і мельниківця Олексія Дивака ("Орлика") влаштували засідку поблизу с.Лішня, коли підрозділ німецької жандармерії повертався до Крем'янця з каральної акції в с. Стіжок, де 9 травня він спалив багато будівель й розстріляв 55 невинних людей. Повстанці напали на вантажні машини німців, яких врятували танки, що дозволили їм відступити після втрат у людях. Саме спільні антинімецькі дії й бойове побратимство між бандерівцями й мельниківцями усунуло між ними партійні чвари й створило передумови для влиття формування М.Недзведського до куреня І. Климишина¹³.

З-поміж повстанських формувань мельниківців в антинімецькій боротьбі особливо відзначилася сотня, якою командував колишній провідник Волинського інспекторату ОУН-М поручник О.Яценюк ("Волинець"), котрий наприкінці 1941 р. був заарештований нацистськими органами безпеки, але завдяки сприятливим обставинам зумів втекти. 29 квітня вона здійснила напад на залізничну станцію Троянівка на лінії міст Костопіль-Сарни, захопивши на деякий час саму станцію, її склад і товарні потяги, два з яких спалено¹⁴. Ця ж сотня постійно обстрілювала німецькі потяги й здійснювала диверсії на лінії Ковель-Шепетівка й провела рейд у Житомирську область. У Сторожівському лісі вона мала бій з угорсько-німецьким підрозділом, в якому загинув тільки один повстанець "Ганджа". Активна антинімецька боротьба сотні О.Яценюка також створила вагому передумову для її включення до складу УПА влітку 1943 р.¹⁵.

Розгортання виступів УПА проти окупаційних інстанцій райху на Волині та Поліссі навесні 1943 р. зафіксовано у численних коротких повідомленнях окупаційної влади, що трактувала повстанські підрозділи як "націонал-українські банди" (national-ukrainische Banden). 30 квітня генерал-комісар Волині й Поділля доповів Е.Коху, що "націоналістична пропаганда охоплює подальші кола населення", й відділи УПА опанували західні та південні області Волині, внаслідок чого вони "поширилися настільки далеко, що треба говорити

¹³ Цимбалюк Ф. Початки повстанського руху Кременецького повіту на Волині в роках 1942-1943 // Вісті Комбатанта. – 1995. – Ч. 1. – С. 73-78.

¹⁴ ЦДАВОВУ. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 22. – Арх. 1-3.

¹⁵ Шуляк [Штуль-Жданович] О. В ім'я правди: до історії повстанчого руху в Україні. – Роттердам, 1947. – С. 27.

про існування повстанського руху в областях Горохова, Любомля, Дубна, Крем'янци й частково також Луцька¹⁶.

Реальні підсумки політичних спроб масового залучення українського населення до широкомасштабного співробітництва з окупаційною владою виявилися незначними, й вже 15 травня 1943 р. райхсміністр Й.Гейбельс підбив невтішний баланс цієї співпраці: "Сьогодні я отримав повідомлення про ситуацію в Україні, яка є справді сумною. Наш урядовець Лаппер визнає, що нашим службовцям не вдалося схилити українців до співпраці з нами. Вказується, що збір врожаю буде малий. Із запасів збіжжя навряд чи вистарчить хліба, щоб прохарчувати армію. Про висилання харчів до Німеччини не можна навіть мріяти. Ми, німці, не є особливо здатними для управління окупованими територіями"¹⁷.

У травні німецькі інстанції вже мали належну інформацію про дії повстанців й тому могли скласти достатню уяву про потужну силу УПА. Про зростання кількості антинімецьких виступів виразно свідчать повідомлення розвідки окупаційних військових і поліційних структур. Наприклад, в одному з них – відділу "Іноземні армії Сходу" – ФГО (Abteilung Fremde Heere Ost – FHO) при ОКГ від 19 травня щодо "руху Бандери" зроблено акцент на "ворожій позиції щодо німців" й підсумовано: "Район Крем'янци (75 км південно-західніше Рівного) перебуває під сильним впливом цього руху. Частими є напади на жандармерію та украплені пункти"¹⁸. У звіті цього ж відомства від 22 травня говорилося: "У північно-західній Україні націонал-українські банди Тараса Бульби й особливо Бандери відмовилися від свого доти вичікуючого становища й зайняли позицію передовсім проти цивільного населення (яке співпрацювало з окупаційними установами – А.Б.), так що треба враховувати зростаюче загострення становища банд". Констатовано, що прагнення повстанців "при їх суто національному характері можна віднести до народного опору більших обсягів", якому "симпатизують широкі кола населення"¹⁹.

30 червня 1943 р. на підставі власних даних розвідувальний відділ штабу з боротьби проти банд – штаб "ББ" (Führungsstab für Bandenbekämpfungsstab – BB-Stab) при ССПФ для Півдня Росії у Києві склав підсумковий звіт. На його сторінках відтворено загальну картину антинацистських збройних дій УПА. У звіті констатовано, що ще до лютого 1943 р. з боку збройних формацій українського руху Опору "мали місце напади на підрозділи німецької армії". Характеризуючи антинімецьку боротьбу УПА від лютого 1943 р., автор звіту констатував: "Збільшилися напади з метою отримання зброї та продовольства. Напади на тюрми у Крем'янці та Дубні мали на меті передовсім звільнення активістів руху, котрі пізніше організували ядро банд у цих районах". "У квітні місяці, – відзначалося далі, – завдяки операціям наших підрозділів у головному районі діяльності банд Березне-Людвипіль наступило тимчасове заспокоєння, але зате в районах на південь від автомобільної дороги дії

¹⁶ Bundesarchiv (BA). – R 94/17. – S. 2-3.

¹⁷ Goebbels J. Tagebücher, 1942-1943. – Zürich: Louis Löhner Verlag, 1948. – S. 346.

¹⁸ Abt. Fremde Heere Ost. Vortragsnotiz. Die nat.-ukr. Bewegungen // National Archives of the United States (NAUS). – T-78. – Roll 565. – Frames 000 252 - 000 253.

¹⁹ OKH. Gen.St. d. H. Abt. Fremde Heere Ost. Entwicklung der Bandenlage. St. Qu., den 22.5.43 // Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg (BA-MA). – RH 3 – OKH / Generalquartiermeister. – Vol. 149. – S.16.

банд активізувалися. До того часу належить також багато нападів на південну дорогу та пости жандармерії”. Подальше розгортання антинімецьких збройних дій УПА розглядалося як блискавичне: “У березні кількість великих нападів на державні маєтки та підприємства постачання у районах Любомля, Володимир-Волинська, Горохова, Дубна та Крем’янець не перевищило цифри 8, у квітні їх було 57, а в травні – 70. Особливо відчутним було знищення важливих лісопильних заводів, підпал багатьох державних маєтків та зростання кількості нападів на південну дорогу”. У звіті зроблено висновок, що попри деякі розбіжності в тактиці антинімецьких дій окремих повстанських загонів, спільними для усіх відділів УПА є “зусилля паралізувати німецьку воєнну економіку нападами на державні маєтки та центри постачання”²⁰.

Численні факти тогочасних боїв між повстанськими і німецькими каральними підрозділами зафіксовано у багатьох розвідувальних зведеннях радянських партизанських загонів для УШПР, у яких прибічників Бандери традиційно називали бандерівцями (чи помилково “бандерівцями”), а Т.Бульби-Боровця – “бульбівцями”. Ось витяги тільки з кількох із них штабу партизанського загону Житомирської області під командуванням О.Сабурова, дані штабу Шитова: “Ковель, 6.4.43 р. У містечку відбувся бій німців з поліцією (націоналістами). Поліція вбила 18 німців, випустила заарештованих із тюрми і розпустила табори трудової повинності” (розвідувальне зведення № 4 від 24 квітня). “Націоналісти нападають на невеликі німецькі гарнізони” (розвідувальне зведення № 6 від 1 червня). “20.5.43 р. націоналісти напали на німецький гарнізон с. Чудель, що 20 клм південно-східніше Сарн, у результаті було вбито 30 німців. М.Славута – У лісах Острозького, Шумського та Мізочинського районів націоналісти активізують свої дії проти німців” (розвідувальне зведення № 7 від 1 червня). “У перших числах квітня Крем’янецький округ був на надзвичайному становищі, оскільки німці у районах цього округу були піддані нападам бандерівців і були витіснені з цих пунктів, німці відновили становище тільки з допомогою великих каральних загонів” (повідомлення від 5 червня)²¹. Інформацію подібного змісту повторено у повідомленнях для УШПР партизанських загонів Рівненської області. Наприклад, у повідомленні партизанського командира Василя Бегми від 9 липня № 5387/109 сказано: “26.6.43 р. в с. Хараїмівка Деражнянського району німці вели бій з націоналістами, у результаті вбито 4 німці та 19 націоналістів. При виїзді німців з Хараїмівки українські націоналісти послали проти них засаду і вбили німців”²². У розвідувальних зведеннях штабу партизанських загонів у Кам’янець-Подільській області також містилися подібні факти на зразок: “Маринін. 7.5.43 р. бульбівці в боях з польською поліцією і німцями відбили в німців важкий кулемет” (повідомлення № 11 від 10 липня 1943 р.)²³.

Важливим наслідком антинімецьких дій УПА на Волині, окрім іншого, було знищення багатьох мостів й шляхів транспортного сполучення. Їх

²⁰ Bfh. H.Geb. Snd Abt. Ic. HQu., 17. 7. 43. Geheim. Nationalukrainische Bandenbewegung // BA-MA. – RH 22 – Befehlshaber der rückwärtigen Heeresgebiete. – Vol. 122; NAUS. – T-501. – Roll 29. – Frames 000 545, 000 546, 000 550.

²¹ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 253. – Арк. 61, 72, 73, 82; Спр. 1326. – Арк. 70.

²² Там само. – Спр. 253. – Арк. 101.

²³ Там само. – Спр. 247. – Арк. 54.

руйнування значно ускладнило окупаційним службам примусове вилучення сільськогосподарської продукції в селян й транспортування місцевих мешканців на залізниці для вивезення на примусову працю до райху. 30 травня під час засідання окружних комісарів ГК Волині та Поділля генерал-комісар Г.Шене визнав: “Становище помітно загострилося”. На засіданні констатовано, що волинські райони перебувають в руках повстанців, котрі “намагаються унеможливити зв'язок із великими адміністративними центрами. Вбивають усіх районних шефів і службовців керівного апарату. У руках німців тільки територія уздовж шосе та залізниць”²⁴. Під впливом нарікань, висловлених на цьому засіданні на адресу українських повстанців, 5 червня під час наради з приводу приїзду А.Розенберга Г.Шене заявив у його присутності: “Українські націоналісти завдають більших труднощів, ніж більшовицькі банди”²⁵.

Улітку найпоширенішою формою збройної боротьби національного Опору були наскоки сотень УПА на невеликі гарнізони німецьких поліційних і меншою мірою військових сил. Доволі значну частоту цих нападів можна пояснити тим, що вони відзначалися успіхом завдяки раптовості й короткотривалості в часі й не вимагали від повстанців застосування особливо великих сил. 5 червня у с. Сільці на Горохівщині у результаті обстрілу штабу німецького карального формування, що розмістилося у цьому селі, підрозділ УПА знищив ворожий спостережний пункт, згаданий штаб та кілька автомашин, які прибули для боротьби проти повстанців. Наприкінці червня інший підрозділ УПА здійснив напад на німецькі гарнізони в містечках Дивин та Любитів на Поліссі, де на бік повстанців зі зброєю перейшло 38 службовців місцевої команди УД Поліції. 29 червня завдяки вдалим діям повстанця “Яхима” затримано три німецькі автомашини й захоплено в полон кілька десятків німців²⁶.

У ході антинацистської боротьби збройні формування повстанського руху приділяли особливу увагу захопленню боєприпасів та військового спорядження, необхідного для поповнення військових баз УПА. З цією метою сотні й курені УПА організували цілий ряд успішних диверсій на залізничних шляхах, про які з часом стадо відомо розвідці радянських партизанських з'єднань. “Бандерівці в 20-х числах травня розібрали залізничну лінію Новоград–Волинськ–Шепетівка”, – вказувалося, наприклад, у розвідувальному зведенні для УПШР від 6 червня 1943 р. керівника штабу партизанського загону Житомирської області Івана Шитова²⁷.

У результаті таких диверсій на залізничних шляхах, що здійснювалися переважно під покровом ночі, повстанці затримали кілька поїздів із військовими вантажами. Наприклад, у ніч із 25 на 26 червня підрозділ повстанців, очолюваний “Дорошем” та “Яремою”, підірвав колію на залізничному шляху між Немовичами і Малинськом, де у результаті бою проти німецької залізничної охорони незабаром здобуто потяг зі зброєю, амуніцією та боєприпасами. У ніч з 29 на 30 липня відбувся найвдаліший напад на німецький військовий потяг біля станції Маневичі, під час якого також здобуто велику

²⁴ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. Р-2. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 1-5.

²⁵ ВА. – Р 6/310. – С. 43.

²⁶ До зброї! Видання політичного відділу УПА. – 1943. – Ч. 2. – Серпень. – С. 5.

²⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 247. – Арк. 31.

кількість зброї та вибухових матеріалів²⁸. Проте диверсії збройних формувань українського руху Опору на залізничних комунікаціях не набули масового поширення. Це було спричинене їх посиленою охороною тилловими німецькими військами та відсутністю у повстанських відділах достатньої кількості вибухової техніки та кадрів спеціалістів із мінувальної справи. Тому диверсії УПА на залізничних шляхах мали тільки епізодичний характер, а здійснювані нею вибухи мостів були звичайно поодинокими і при наявності у супротивника потрібної відновлювальної техніки не давали великого ефекту.

Поряд із відкритими боями, УПА проводила боротьбу проти німецьких окупаційних установ в Україні також шляхом ретельно спланованих нападів на керівників німецької цивільної адміністрації²⁹. У результаті 1 травня на шляху Брест–Ковель курінь, яким командував Олекса Шум (“Вовчак”), ліквідував інспекційну групу шефа нацистських штурмових відділів – СА (Sturm-Abteilungen -SA) Віктора Люце* та чотирьох представників його особистого штабу³⁰. Третього травня він помер від поранень у міській лікарні Потсдама під Берліном. Цей випадок геббельсівська пропаганда замовчала, назвавши у пресі авіакатастрофу причиною смерті Люце, якого 8 травня урочисто поховали у столиці Німеччини³¹. 25 червня розстріляно сільськогосподарського керівника (ляндвірта) та зондерфюрера Олександрівщини, 6 липня – заступника гебітскомісара ГО Волині та Поділля з його співробітниками³². 28 липня 1943 р. радянський партизанський командир В.Бегма доповів у повідомленні № 6165 /278-275: “У червні націоналісти вбили районного господарського керівника ляндвірта Демидівського району, на початку липня вбитий ляндвірт Вербного району”³³.

У липні антинімецькі дії УПА особливо посилювалися унаслідок рейдів українських повстанських з'єднань у Правобережну Україну та на Поділля, про що теж стало відомо розвідці радянських партизанських з'єднань. “У перших числах червня загін націоналістів чисельністю до 500 осіб із району Новоград-Волинська рушив на Київщину”, – говорилося з цього приводу в переданому для УШПР повідомленні № 4788/78 від 23 червня 1943 р. керівника штабу радянських партизанських загонів Кам'янець-Подільської області Я.Мельника³⁴. 28 червня це саме підтвердив у своєму повідомленні керівник

²⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 247. – Арк. 31.

²⁹ Der Generalkommissar für Wolhynien und Podolien. V-I 2107/43. Luzk, den 18. Juni 1943. An den Reichskommissar für den besetzten Ostgebieten. Betr.: Lag in Wolhynien. Verluste der Zivilverwaltung und der Wehrmacht durch Banden im Generalbezirk Wolhynien und Podolien in der Zeit vom 9. bis 15. Juni 1943. gez. Schoene. // NAUS. – T-175. – Roll 140. – Frames 2 667 619 – 2 667 623.

* 10 травня 1943р. Й.Геббельс записав у своєму щоденнику слова А.Гітлера про те, що “немає жодного провідника такого формату, який зміг би замінити Люце”. Характерно, що до його смерті Геббельс був зовсім іншої думки й стверджував, що “він не має чистої совісті” і “ніколи не виконує найважливішої роботи, але зате займається усякими можливими дурницями” (записи від 30 січня і 6 квітня 1942 р.) (Goebbels J. Tagebuecher... – S. 334, 94, 166).

³⁰ Вільна Україна. – Львів, 1943. – Ч. 7. – Серпень. – С. 9; Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С. 133.

³¹ Дзвін. – 1943. – Ч. 205. – 15 травня. – С. 1.

³² Вільна Україна... – С. 9.

³³ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1326. – Арк. 118.

³⁴ Там само. – Спр. 247. – Арк. 113.

одного з партизанських загонів Житомирської області І.Шитов. “Українські націоналісти, – писав він, – поширюють свій вплив на Житомирську та Київську області. У перших числах червня бандерівська сотня [в складі] 180 осіб під командуванням Вовка та Верещаки ... направилися у район Житомира та Києва”³⁵. Згаданий у цих повідомленнях повстанський підрозділ УПА впродовж трьох тижнів рейду по Житомирській та Київській областях провів 15 успішних боїв проти німецьких військових відділів поблизу Устинівки (Житомирщина), за час яких вбито понад 100 представників німецької окупаційної адміністрації та здобуто багато зброї, харчів й одягу; у Коростені той же підрозділ роззброїв німецьку поліцію.

Унаслідок подібних рейдів окремих загонів УПА в центральні області України на їх території виникли цілі райони, контрольовані українськими повстанцями. В околицях Трипілля над Дніпром учасники українського руху Опору навіть створили свого роду “республіку УПА”, перебравши під своє керівництво адміністрацію регіону і утримували його тривалий час в своїх руках, не допускаючи туди представників німецьких окупаційних інстанцій. Протягом червня-липня рейдуючі сильні повстанські загоны у Чорнобильських, Чернігівських та Київських лісах на Наддніпрянщині провели 10 переможних боїв проти німецьких поліцейних формувань³⁶. Ці дії викликали відчутне захоплення серед місцевого українського населення й значну тривогу з боку німецьких окупаційних установ, які побоювалися, що такі рейди є прелюдією до загального виступу УПА проти німецької окупаційної адміністрації на усій території України. В одному із звітів про похід повстанських відділів на Схід від 11 липня 1943 р. констатовано, що “рейд зробив на населення східних теренів справді велике враження. Тим не менше зробив він враження на наших ворогів. Німці по містечках почали окопуватись. Вони були вже певні, що це гасло до загального зриву (виступу – А. Б.)”³⁷.

У червні рейди УПА набули такого розмаху, що сягнули зони німецької окупаційної військової адміністрації. У звіті ССПФ Півдня Росії Г.Прюцмана від 17 червня 1943 р. з цього приводу зафіксовано: “Різного роду напади вже сягнули кордону оперативного тилового району. Можна сказати, що напад на будівельну фірму та руйнування молокозаводу, що відбулися в минулі дні на території оперативного тилового району, це справа рук українських національних банд”³⁸. В повідомленні головного політичного відділу РМО про тогочасні події дещо пізніше відзначено, що керівництво українського Опору також дало вказівки “підтримувати й навіть заохочувати свого роду пасивний опір в широких масах: не допускати вивозу матеріальних цінностей та товарів із країни, по можливості остаточно припинити вивезення людської сили (вербування робітників до Райху), усім спробам насильства протиставляти силу”³⁹. У записці ФГО для ОКГ від 16 серпня 1943 р. констатовано, що останнім часом “також рух Тараса Бульби” зайняв принципово ворожу позицію щодо усіх німців”⁴⁰.

³⁵ Там само. – Спр. 253. – Арк. 98.

³⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 11.

³⁷ Там само. – Спр. 112. – Арк. 6.

³⁸ NAUS. – T-501. – Roll 29. – Frame 000 543.

³⁹ Ibid. – T-454. – Roll 15. – Frame 000 609.

⁴⁰ Ibid. – T-77 – Records of Headquarters, German Armed Forces High Command (Obercommando der Wehrmacht/OKW). – Roll 1423. – Frame 000 101.

У результаті кількамиських антинімецьких бойових дій УПА упродовж весни та літа 1943 р. на Волині, Поліссі, Поділлі та в суміжних з ними областях України німецькі окупаційні інстанції вимушені були відступити з сільських районів до міст, де вони змогли утримувати свої позиції та владу тільки завдяки зосередженню великих гарнізонів частин СС і поліції, жандармерії та Вермахту. "8 липня районний центр Володимирець спалений націоналістами, озброєними однією гарматою, станковими та ручними кулеметами із завданням розбити німців", – вказано, наприклад, у повідомленні Тімофєєва №6806 від 11 серпня 1943 р.⁴¹ Унаслідок охоплення силами УПА – великих районів німецькі окупаційні установи у зоні їх дій змогли підтримувати зв'язок і контролювати основні шляхи сполучення тільки завдяки посилено озброєним охоронним відділам, які пересувалися по території України лише вдень.

На початку 1943 р. УПА брала участь в антинімецьких діях переважно локального значення. Проте вже на весні її підрозділи взяли участь в цілому ряді боїв, які охоплювали невеликі міста та місцевості. Наприклад, у квітні такі бої відбулися в Кременецькій окрузі на Тернопільщині, про що стало відомо керівництву радянського партизанського руху. У розвідувальному зведенні УШПР № 57 від 12 червня 1943 р. з цього приводу відзначено: "За даними на 5.6.43 р. Кременецька округа (Крем'янець – 60 км північніше Тернополя) у квітні 1943 р. була оголошена на надзвичайному становищі через те, що німці тут зазнали напад українських націоналістів – "бандерівців". Німці з багатьох населених пунктів були витіснені і їм вдалося відновити становище за допомогою великих каральних загонів"⁴².

Підтвердження посилення антинімецьких дій українського повстанського руху знаходимо у той час теж у звітах делегатури на край польського еміграційного уряду. Наприклад, у звіті Східного бюро її департаменту внутрішніх справ про події за липень 1943 р. констатувалося, що з боку УПА "мали місце випадки антинімецької диверсійної діяльності, що проявилася насамперед у нищенні залізничних колій, нападі на потяги, нищенні господарських управлінь і т. п. Відповідно до отриманих звітів, на території т. зв. Генерального комісаріату Волині та Поділля знищено тартаки в 13-ох місцевостях, спалено фабрики меблів, посуду та дикту, 93 млини і т. п." Констатовано: "І далі триває акція палення господарств та фільварків. На території Володимирівського повіту досі спалено 17 більших фільварків, а на території Луцького – 24"⁴³.

Доволі частими були випадки героїзму і самопожертви заради перемоги над ворогом. На початку серпня у с. Загорів у сільському монастирі відбувся один із найвідоміших з них – бій чоти Андрія Марцинюка ("Берези") проти у понад 4 рази більшого нацистського карального підрозділу, під час якого німецька сторона застосувала танки й важку авіацію. В бою загинули 31 повстанець (з 42-ох) і понад 100 німців (з понад 200)⁴⁴. Через кілька тижнів хоробрість й відвагу повстанців у цьому бою відзначив командир ВО "Турів" Ю.Стельмашук, який видав для ознайомлення усіх підлеглих йому стрільців

⁴¹ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1326. – Арк. 129.

⁴² Там само. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 41. – Арк. 25.

⁴³ Archiwum Akt Nowych (AAN). – 202/III/21. – S. 372; 202/III/93. – S. 43.

⁴⁴ Семенюк М. Боротьба Української Повстанчої Армії з німецькими окупантами. – Б.м., 1990. – С. 9-11.

“Наказ з приводу бою в Загорові”: “Недавно відділ наших козаків звів бій з німаками в Загорові, найкращавіший з тих, які ми досі зводили. Учасники бою в Загорові виграли героїчно і до кінця свій обов’язок і записали своїм чином ще одну сторінку слави і героїства українського вояка. Атаковані багатократно переважаючим ворогом, що кинув проти них танки, літаки й сотні піхоти, вони гідно й твердо встояли на своєму посту”⁴⁵.

У ніч з 19 на 20 серпня відбувся напад кількох куренів під командуванням командира ВО “Турів” Ю. Стельмашука на м. Камінь-Каширськ, яке повстанці здобули й утримували до 17-ої години наступної доби. Здобуто цінні трофеї: понад 20 000 набоїв, 5 кулеметів, 4 автомати, понад 100 пістолетів, 4 радіоприймачі, 16 друкарських машинок, 11 коней, 7 мотоциклів, одну легкову автомашину й багато харчів; ворог втратив 100 осіб убитими і 15 пораненими.

Підсумовуючи успішність антинімецьких дій загонів УПА на Волині улітку 1943 р., командир ВО “Заграва” І.Литвинчук (“Дубовий”) визнав: “Німецькі військові частини в зударі з загонами УПА втікають зі своїх “штютц-пунктів” (опорних пунктів – А. Б.) і лишають терен адміністраційно неохопленим”⁴⁶.

У Галичині окрім мережі підпілля ОУН-Б, особливо корисну для визвольного руху антинацистську діяльність здійснювала СБ, до якої належало багато жінок. Однією з найвідоміших із них була канцеляристка німецької поліції Марта Чорна (“Медея”), яка передавала важливу інформацію через Веніаміна Дужинського й після викриття гестапівцями загинула 23 травня 1943 р. у перестрілці з ними. Особливо вдалими були дії боївки СБ, яку очолив Кость Цмоць (“Модест”), завдяки чому з Львівської в’язниці у вересні 1943 р. вдалося визволити заарештованих нацистами членів Проводу ОУН-Б Я.Старуха та Д.Грица⁴⁷.

У середині червня антинімецькі дії українських повстанських підрозділів поширилися з Волині на суміжні райони Галичини, що зафіксувала як радянська, так і німецька розвідка. Уже 14 червня у повідомленні М.Хрущову № 005014 тогочасний виконавч обов’язків начальника УШПР полковник НКВС Соколов писав, що в Галичині “бандерівці вели бій з німцями”⁴⁸. Цю ж інформацію підтверджено у місячному звіті ОФК № 365 від 17 червня 1943 р. У ньому було вказано, що підрозділи УПА з місцевостей поблизу Горохова чисельністю до 200 осіб, які “називають себе “Українська Національна Армія”, “здійснили у Кам’яно-Струмилівському окружному старостві напад на три державні маєтки й окремі маєтки фольксдойче та поляків”⁴⁹. Під впливом таких рейдів в Галичині створено підрозділи УНС. Через кілька місяців після її сформування у листівці українського підпілля “Історія Української Народньої Самооборони в Галичині, її цілі й завдання” при перерахуванні причин створення УНС визнано: “Першою причиною був шораз то більший нестерпний терор і грабїж конаючого німецького окупанта супроти українського населення”⁵⁰.

⁴⁵ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 203.

⁴⁶ ЦДАВОВУ. – Ф. 3967 (Командант Військового району “Іскра” Української Повстанчої Армії, 1943–1944). – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 4.

⁴⁷ Содолю П. Вказ. праця. – С. 76-122.

⁴⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 220. – Арк. 29, 31.

⁴⁹ ОФК365. 17.6.1943. Monatsbericht 16.5.43. – 15.6.43 // ВА-МА. – RH 53 – Wehrkreis-kommandos. – 23/41/v. 19. – S. 19-29.

⁵⁰ ЦДАВОВУ. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 40.

Своєрідні особливості німецької окупаційної політики на галицьких землях України дежким чином позначилися на політичній програмі дій тут українського руху Опору. Зокрема тут збройні формування створювалися як відділи УНС, а не УПА. Вже сама їх назва мала викликати в місцевих окупаційних інстанціях враження того, що ці підрозділи створюються з метою не повстання, а оборони від brutальних дій німецьких установ. Щоб дезорієнтувати нацистську адміністрацію, відвернути від УНС увагу окупаційних силових структур і перенести відкриту збройну боротьбу проти них на пізніший час, у липні 1943р. референтура пропаганди КП ОУН СД на ЗУЗ видала німецькою мовою спеціальні листівки за підписом "Українська Самооборона" (Ukrainische Selbstschutz). У них прямо вказувалося, що через брак у німецького управління достатніх сил для забезпечення українського народу перед радянськими партизанами, які хочуть спровокувати українське населення і таким чином спричинити винищення його німецькими руками, українці вимушені приступити до створення власних самооборонних відділів не для антинімецьких дій, а тільки для боротьби проти більшовицьких диверсійних груп⁵¹.

Насправді ж паралельно з боротьбою проти радянських партизанів підрозділи УНС розгорнули антинімецькі бої локального значення, у яких зазнали перших втрат. На Львівщині свою початкову практичну діяльність відділи УНС розпочали проти німецького гарнізону в с. Старі Броди, де у результаті бою вбито двох німецьких солдатів⁵². 29 липня 1943 р. у доповідній записці керівника одного з управлінських відділів окупаційної адміністрації Галичини для німецького губернатора галицького дистрикту О.Вехтера констатовано: "У Львівській окрузі в околицях Жовкви ліси починають наповнюватися людьми, які розмовляють українською. Минулого тижня у прилеглих околицях Львова відбулися напади озброєних українських груп в Гончарах, Сихові, Давидові, Підбірцях, Гаях... Якщо нічого не робити, події з Волині можуть перекинутися на тутешні області"⁵³. Одна з перших документально зафіксованих сутичок між чотою УНС і оперативним відділом СС і СП відбулася 9 серпня на перехідному пункті в с. Михалкові на Коломийщині⁵⁴. Як вказувалося у повідомленні керівника оперативного штабу при ССПФ в ГГ Шефера від 18 серпня, наслідком однієї з таких сутичок в ніч з 16 на 17 серпня, наприклад, були "8 вбитих, 2 полонених, 2 поранених (померли) й, крім того, захоплено 13 учасників українського руху Опору"⁵⁵. Найбільші з антинімецьких виступів УПА відбулися 18 серпня, коли під час нападу на німецький карний табір у каменоломні будівельної служби поблизу м. Сколе було звільнено усіх в'язнів й покарано охоронців табору і наприкінці вересня між селами Суходіл та Липовиця Долинського повіту, де внаслідок бою між українськими повстанцями й поліційним підрозділом вбито понад 100 німців⁵⁶.

Набуття всеукраїнського характеру збройної боротьби повстанських формувань з усією гостротою поставило на порядок денний III-го НВЗ ОУН СД

⁵¹ Додатки. – Док. №2.

⁵² ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 24.

⁵³ Bericht des Beraters beim Gouverneur des Distriktes Galizien vom 29. Juli 43. // BA. – R 102 11/11. – S. 58.

⁵⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 160. – Арк. 14.

⁵⁵ ДАЛО. – Ф. Р-66. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

⁵⁶ Шанковський Л. Українська Повстанська Армія // Історія Українського Війська. – Київ, 1991. – С. 58.

проблему визначення головних напрямків боротьби національного Опору. Вироблення на цей час розбіжних позицій та відмінної тактики різних ланок німецької адміністрації й застосування нею неоднакових методів втілення окупаційної політики в Україні викликало неадекватні думки лідерів українського руху Опору при визначенні пріоритетних форм боротьби. Разом із тим на III-му НВЗ ОУН СД також розглянуто питання щодо напрямків дій українського руху Опору в разі повернення радянських військ в Україну. Член Проводу ОУН СД М.Степаняк критично оцінив можливості широкої підпільної боротьби в умовах відновлення сталінського режиму на українських землях і радив планувати її у дуже звужених формах. Натомість на дальшій стадії окупації України Німеччиною він радив організувати збройне антинацистське повстання на територіях, контрольованих підпіллям та частинами УПА. Таке повстання, на думку М.Степаняка, мало остаточно спростувати тезу радянської пропаганди про співробітництво українського повстанського руху з німецькими окупаційними установами. Ця пропозиція, однак, не була схвалена більшістю керівництва організації. Багато членів Проводу вважали, що ще більший виступ викликав би великі репресії німецьких каральних органів проти мешканців України. Це, своєю чергою, тільки послабило б підпільні та повстанські кадри, потрібні для майбутньої боротьби проти Радянського Союзу, пропаганда якого все одно не припинила б своєї демагогії проти українського визвольного руху⁵⁷. Таку лінію особливо обстоював М.Лебедь, який був переконаний у тому, що тогочасна радикальна тактика антинімецьких збройних дій УПА Д.Клячківського була невиправданою, оскільки викликала широкомасштабний нацистський терор проти цивільного українського населення. Він був прихильником глибокої конспіративної роботи, що дозволяла б зберігати кадри для боротьби проти СРСР. Проте Р.Шухевич підтримав Д.Клячківського і переконав зробити це членів Проводу організації⁵⁸.

Все ж боротьба проти СРСР на той час мала тільки другорядне значення, позаяк тоді майже уся територія України залишалася ще під німецькою окупацією і на першому плані стояла антинацистська діяльність. Тому в постановах III-го НВЗ ОУН СД підтверджено курс ОУН СД, спрямований на боротьбу проти "фашистсько-націонал-соціалістичних програм та політичних концепцій, бо вони є інструментом завойовницької політики імперіялістів"⁵⁹. Така заява черговий раз підтвердила антинацистську позицію бандерівської ОУН в ідеології та зовнішньополітичній орієнтації.

Відгомоном III-го НВЗ ОУН СД стали ще активніші антинімецькі диверсії УПА на шляхах та при знищенні засобів дорожніх комунікацій. 4 вересня 1943 р. ГК УПА у зв'язку з нацистськими реквізиціями хліба в українських селян видала "Наказ Ч. 11 командирам-командантам і усім сільським самооборонам", в якому наказано: "1) Всі береги більших лісових масивів, всі лісові полоси сейчас укріпити барикадами, непроїздимими ровами, вовчими долами. Завалити всі переходи в ліси. Поперетинати всі шляхи, що ведуть у

⁵⁷ Прокоп М. Як народжувалася програма та діяльність УГВР? // Сучасність, 1986. – Ч. 7-8 (303-304). – Липень-серпень. – С. 205-206.

⁵⁸ Кокін С. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. Вип. 1. Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – Київ, 2000. – С. 78.

⁵⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 523. – Арк. 8-13.

ліси, сейчас на їх краях. Всі завалені місця закріпیتی заставами, сталими вартами. Тут на краю лісів розвинуті добру розвідку. Точніше встановити сталі сторожі на краях лісів зі зв'язками прямо до більших центрів. Кілько разів ворог усуне зі шляхів барикади, [с]тільки разів шляхи сейчас мусять бути наново барикадами завалені. 2) Боївками, самообороною, розвідкою заблюкувати ворога у його опірних пунктах. Здержати його вихід в терени на грабежі. Якщо можна – його зліквідувати". Наказано також "негайно змінити відомі ворогу місця постою й сильно закріпитися в добре замаскованих нових"⁶⁰.

У рамках виконання цього наказу на Волині та Поліссі командири ВО та командири-команданти на рівні повітів, в свою чергу, видали для виконання своїм підлеглим накази аналогічного змісту. Наприклад, 8 вересня районний керівник "Нечай" наказав підрайонним, куцовим й станичним керівникам українського руху Опору та провідникам СБ ОУН СД: "3. З метою спаралізування руху німаків на терені знищити всі, від найменшого до найбільшого містка. У терені не сміє залишитись навіть місток на польовій дорозі. 4. З огляду на те, що німці їздять навіть польовими дорогами, зробити їх непридаточними. 5. Ще раз нагадую про те, що в кожному селі повинна бути денна і нічна варта, яка всебічно повідомляє село про напад німаків чи ляхів"⁶¹. Своєю чергою 18 вересня підлеглий "Нечасві" керівник районного осередку СБ "Стріл" наказав негайно інформувати про "спосіб ведення пропаганди німецького уряду серед населення", "ворожу розвідку в терені, яка стоїть на услугах як ворожих підпільних організацій, так і німецької поліції" та "кожночасні арешти чи розстріли українців німецькою поліцією"⁶².

Реакція УПА на антиукраїнську діяльність окупаційної адміністрації та її сил була миттєвою й відбилася у багатьох боях локального значення. Одним із найвідоміших із них став бій під Радовичами, що відбувся 8 вересня. Того дня о 10-ій годині ранку зі сторони Ковеля залізниці у напрямку Луцька й Володимир-Волинського вирушив німецький батальйон чисельністю біля 470 вояків. Під Радовичами він зіштовхнувся з куренем ВО Турів" Ю.Стельмашука, командування яким перебрав командир О.Шум. Його перша сотня атакувала німців, тоді як друга вдарила з тилу. Внаслідок бою вбито 40 німців, решта яких відступили, спаливши по дорозі у формі помсти с. Надовичі. Курінь УПА захопив у полон 11 німців, 4 кулемети і 70 гвинтівок. Наступного дня проти повстанців кинуто два нацистські каральні батальйони чисельністю понад 1 000 вояків, підсилених двома танками і броньовиком, тоді як із заходу по українських партизанах стріляла малокаліберна гармата з броньовика. Проте внаслідок диму виник хаос й броньовик завдав кілька ударів по своїх солдатах. Усього в результаті бою під Радовичами, за свідченням його учасника В. Новака ("Крилатого"), вбито 208 німців, розбито танк і броньовик. В боротьбі того дня особливо відзначилися сотенний 1-ої сотні Тихон Зінчук ("Кубік"), сотенний 2-ої сотні "Байда", який командував навіть після поранення в голову, та чотовий Чайківський ("Трач")⁶³.

Піднімаючи на збройну боротьбу проти окупаційного режиму тисячі нових борців за незалежність, керівництво українського руху Опору продовжувало

⁶⁰ Літопис УПА. – Торонто, 1978. – Т. 1. – С. 146-148.

⁶¹ ЦДАГОУ. Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 931. – Арк. 135.

⁶² ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 285-286.

⁶³ Там само. – Спр. 16. – Арк. 62-63.

надавати великого значення розгортанню антинацистської агітації серед місцевих мешканців. Важливу увагу на необхідність її проведення звернуто в пропагандистських інструкціях Проводу ОУН СД від 25 вересня 1943 р. Окреме місце у ньому приділено організації протидії у відповідь на спроби окупаційної влади вивезти на Захід мешканців окупованих територій та їх майно⁶⁴.

Посилення опору насильству викликало помітне занепокоєння окупаційної адміністрації. У звіті ГК Волині та Поділля від 30 жовтня 1943 р. зазначено: "Основна діяльність поліції за звітний період зводилася до боротьби проти банд. У зв'язку з тим, що впродовж зимових місяців на Східному фронті для нас склалася несприятлива ситуація, що відбилася на настроях місцевих мешканців, бандитська діяльність значно посилилася. Уже тепер можна з прикрістю сказати, що не можна буде взяти під контроль врожай поточного року, якщо політичну ситуацію не буде ґрунтовно змінено. У донесеннях обласних та районних сільськогосподарських керівників неоднозначно сказано про те, що керівники районів не можуть більше видавати накази про постачання будь-яких сільськогосподарських продуктів, оскільки банди не дозволяють вивозити ці продукти"⁶⁵.

Восени 1943 р. у ході подальших рейдів на територію Правобережної України загопи УПА, розраховуючи здобути зброю та амуніцію й відібрати селянські майно та харчі, реквізовані окупаційними озброєними відділами, виступили проти окремих населених пунктів, у яких розмістилися невеликі німецькі гарнізони. Наприкінці жовтня вони здійснили тут наступ на районне містечко Бараші, с. Велика Рача та с. В'язовець Пулинського району, на шляху зі Звягеля до Коростеня поблизу с. Могильня атакували й захопили три німецькі вантажні машини з амуніцією, а поблизу Ясногорода Романівського району розбили табір евакуйованого з Лівобережної України карального загону СС. Під час рейду на Схід особливо відзначився курінь, котрим командував Сергій Олесків ("Негус"), який загинув 17 жовтня 1943 р. від німецьких куль при спробі перевести до УПА з німецької вартової служби вояків українського охоронного батальйону⁶⁶.

Характерною ознакою антинімецької боротьби УПА стала її виразна спрямованість проти колоніальної політики, впроваджуваної окупаційними інстанціями райху в Україні, а не проти німців взагалі й звичайних німецьких солдатів, змушених виконувати накази своїх зверхників. Деяким чином цю позицію зумовило те, що нерегулярним формуванням партизанського характеру, позбавленим постійного постачання зброєю, було вкрай важко протистояти проти окупаційних військових формувань. Ситуацію ускладнило те, що улітку у зв'язку із розростанням повстанського руху окупаційні інстанції почали залучати до боротьби проти УПА окрім поліційних також військові підрозділи. У зв'язку з цим керівництво ОУН-Б і УПА видало кілька звернень без підписів, поширених восени 1943 р. Вони закликали німецьких вояків відмовлятися брати участь в каральних операціях проти повстанських формувань та українських сіл. Листівка повстанського руху, розповсюджена у жовтні й адресована німецьким "фронтовим товаришам" (Frontkameraden), засуджувала те, що за сприяння українцями перемогам Німеччини у 1941 р. німецькі

⁶⁴ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 72-74, 76, 78.

⁶⁵ ЦДАВОВУ. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 294. – Арк. 17.

⁶⁶ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 72-74.

бatalьйони спалювали узимку-влітку 1943 р. українські села та винищували українське населення. Листівка закликала більше не палити села і не вбивати селян й закінчувалася закликком “Хай живе Німеччина”. Друга листівка із закликком “Солдате!” (Soldat!), поширена одночасно з першою, починалася словами: “Навіщо Ти руйнуєш будинки? Навіщо Ти розстрілюєш мирне населення? Чому Ти заплямовуєш твою вояцьку честь, яку Ти здобув на фронті?”. Листівка поклала провину за німецьку політику щодо України на гестапо та нацистську партію й закінчувалася попередженням: “Надходить відплата!”⁶⁷. Остання, третя листівка із закликком “Німецький солдате!”, датована 16 листопада 1943 р., вказала на доцільність боротьби німців проти більшовизму, але водночас засудила “безглузду політику” Гітлера і НСДАП не тільки щодо українців, а й німців. Вона закликала німців віддавати зброю повстанцям, у разі чого їм обіцяно не завдавати жодної шкоди, а, навпаки, сприяти при переведенні через ліси для повернення до Німеччини⁶⁸.

Нарощування повстанських формувань в Галичині у серпні-вересні зауважили навіть сторонні спостерігачі. Про це було сказано у звіті від 19 вересня 1943 р. про поїздку до Галичини французького професора Рене Мартеля, підготовленому з його слів референтом райхсміністра пропаганди й передаюму для РМО та МЗС Німеччини. Вказуючи, що у цьому регіоні особливо посилилася активність учасників українського руху Опору й більшість з них належить до “групи Бандери”, він підсумував: “Ця група дуже мобільна й настроєна вороже, так що проти неї потрібно вести боротьбу”⁶⁹. У записці керівного штабу політики РМО від 14 жовтня констатувалося, що тоді як напередодні й на початку війни члени обидвох відламів ОУН сподівалися на підтримку Третім райхом державної незалежності України, на той час “після двох років німецького управління і особливо після “методичних евакуацій” (убивств шляхом повішень та розстрілів – А.Б.) українські націоналісти більше не мають жодних ілюзій”⁷⁰. 19 жовтня під час наради уряду ГГ у Кракові щодо стану безпеки вищий керівник СП і СД в ГГ В. Біркамп, згадавши про функціонування радянського та польського рухів Опору на підзвітній йому території, вимушений був визнати факт активізації в Генеральній губернії також українського руху Опору. Поряд з іншим він заявив про те, що “з усе більшою силою виступає український рух Опору (Бандери), метою якого є завоювання національної України в моменті, коли німецька міць зламається на Сході. До сих пір цей рух підтримують повстанці на Волині та Поділлі, але, водночас, він спромігся вже повністю підготуватися до боротьби також на іншій території України”. Біркамп вказав на потребу звернути особливу увагу на біженців із зайнятих тоді з’єднаннями ЧА областей Східної України, які були потенційною базою для поповнення кадрів українського визвольного підпілля та УПА, наголосивши: “Підставою цього є факт, що ці люди є української національності й в Галичині приєднуються до руху Бандери”⁷¹.

⁶⁷ ЦДАВОВО. – Ф. 3971. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 36.

⁶⁸ ДАРОВО. – Ф. 3971. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 9.

⁶⁹ NAUS. – T-454. – Roll 24. – Frames 000 810 – 000 822.

⁷⁰ BA. – R 6/70. – Fol. 1-73. – S. 141.

⁷¹ Dziennik Hansa Franka (Instytut Pamięiści Narodowej w Warszawie). – Vol. XXDC. K. 2. – T. 67. – S. 1037, 1044.

Посилення протистояння між гітлерівським окупаційним режимом і уграїнським рухом Опору в Галичині у серпні-вересні зафіксовано також у численних тогочасних звітах для керівництва УЦК. В одному з них за вересень, наприклад, відзначено: “З кінцем липня арештований в Камінці Мр. Володимир Оренчук, заступник бурмістра м. Камінки і член проводу УОК, під замітом приналежності до організації мельниківської, як припускає влада,... якогось боєвого опозиційного відламу. Найшли якісь летючки... Рівночасно заарештовано ще одного з Камінки (прізвище невідоме) і Зданевича з Радехова, та якогось зв'язкового. Три інтервенції в старостві та жандармерії не мали успіхів. Арештований Оренчук по переслуханні підрізав собі жили в тюрмі в Сокалі. Після цього перевезли його до Львова на Лонцького. Арештовано теж двох українців у Буську”. І далі: “В Корчинській волості була бандерівська відозва проти контингентів... Волинські партизани забрали майже ціле устаткування в районівій молочарні в Первятичах. Вже 4 випадки, що волинські партизани переходять на галицьку сторону”.

У звіті підкреслено значний вплив Волині на розгортання боротьби проти окупаційного режиму в галицькому регіоні: “Волинь і пропаганда, яка йде з Волині, впливає на настрої населення. Настрої розгарячковані, подекуди паника, настрої дуже протинімецькі”. 8 жовтня 1943 р. делегатура УОК у Сокалі підготувала “Звіт положення в Сокальському повіті”, в якому вміщено подібну інформацію про поширення антинімецьких дій УПА з Волині на Галичину: “На терені Сокальського повіту Волинські партизани кілька місяців тому забрали з кількох лігеншафтів (Михайлівка коло Луциць, Спасів) коні, корови, збіжжя та господарський інвентар. Рівнож Волинські партизани забрали в серпні в районівій молочарні в Первятичах (село положене при самій Волинській границі) більшу кількість масла та деякі машини”⁷². У тезах УЦК, розповсюджених на початок жовтня серед усіх його філій, усю інформацію подібного змісту прокоментовано логічним висновком, що “поява української партизанки в Галичині мусить неминуче довести до німецько-українського конфлікту”⁷³.

Курені УНС уникали великих сутичок із Вермахтом й здебільшого тільки чинили опір німецьким реквізіціям із застосуванням зброї у селах і проводили самооборонні бої з підрозділами німецької поліції. Восени найбільші з антинімецьких боїв УНС, переважно успішних для української сторони, відбулися 15 жовтня на Карпатських полонинах Поляниця, Куратів, Явірник та Мочарки, на початку листопада в Коломийській окрузі й 27 листопада у Чорному лісі поблизу Станіславова. Останні антинімецькі бойові дії УНС -априкінці відбулися на початку грудня біля с. Недільна на Самбірщині та 11-12 грудня на Долинщині в “п'ятикутнику” між селами Кропивник, Кальча, Слобода Болахівська, Липа, Мізунь⁷⁴. Унаслідок перших бойових хрецьень

⁷² National Archives of Canada in Ottawa (NAC). – MG 31. D 203 – Volodymyr Kubiiiovych Collection. – Vol. 25. File. 11. Nimets'ko-polskyi teror. Halychyna (1941–1944).

⁷³ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф.Р-319 (Партійний архів Тернопільського Обласного Комітету Комуністичної партії України). – Оп. 4. – Спр. 2. – Арх. 61.

⁷⁴ До зброї! (Видання політичного відділу УПА). – 1944. – Ч. 7-8. – Січень-лютий. – С. 17-18.

протягом другої половини 1943 р. відділи УНС, підтримувані місцевими мешканцями, стали готовими, але ще широко не застосовуваними формами українського руху Опору німецькому окупаційному режимові в Галичині.

Ще успішнішими були антинацистські бойові дії українських повстанців на Волині та Поліссі, що набули набагато більших розмірів, ніж у Галичині. Наприкінці вересня сотня УПА розбила німецький підрозділ поблизу с. Колодежі недалеко від с. Пільгони на Горохівщині⁷⁵. Один із найбільших наступів УПА на Волині відбувся в ніч з 3 на 4 листопада на м. Мізоч, у якому здобуто 250 гвинтівок, боєприпаси та багато іншого військового оснащення, а з місцевої цукроварні забрано весь запас Цукру, призначеного для вивезення до Німеччини⁷⁶. У листопаді загін УПА під командуванням П.Антонюка завдав відчутних втрат німцям. 25 листопада департамент інформації і преси делегатури польського уряду інформував своє керівництво: "У Свиначині біля Ковеля українська група боролася з німецьким відділом. Загибло кілька десятків німців"⁷⁷.

Антинімецька боротьба тривала усю зиму 1943–1944 рр. У звітах повстанських загонів цього періоду зафіксовано кілька сотень локальних сутичок повстанських підрозділів та зіткнень у відповідь на грабування українських селян. Наприклад, у звіті "Відомості з терену" керівника осередку СБ "Журби" в складі загону "Заграва" від 15 грудня серед іншого констатовано: "15.12 за с. Копаничі з м. Володимирця приїхало 60 німців, котрі заграбували 2 кабани, 2 корови та багато птаства. Сотня У.П.А. зробила на них засідку. Внаслідок бою німців розбито. В бою загинув сотенний др. Бедрижка та 2-ох стрільців"⁷⁸. Перманентно виступаючи проти нацистських поліцейських підрозділів, повстанці водночас уникали боїв із регулярними частинами німецької армії. Характеризуючи цю ситуацію, полковник і шеф оперативного відділу ГВШ УПА М.Омелюсік писав: "Німці могли б, кинувши відповідні сили, прочистити терен, ізолювавши більше недоступні місця; але на це треба було б великих військових сил, на що німецьке військово командування дозволити собі не могло. УПА не змогла змагатися у відкритім бою з регулярною армією, що випосаджена в бойові літаки, танки та іншу модерну зброю, як і в технічні засоби різних служб. Та й не могло входити в завдання УПА вести наступальні й оборонні операції проти регулярної армії, бо на це не мала вона відповідної організації, озброєння, а також військових недоторкальних баз постачання – словом того, що складає елементи регулярної армії"⁷⁹.

У процесі поширення дій УПА на більшість території України застосування збройних форм антинацистської боротьби виявилось дієвим передовсім там, де склалися сприятливі умови для її здійснення. Бойові операції УПА стали найактивнішою формою протистояння українського визвольного руху гітлерівській окупаційній політиці й сприяли його поширенню на більшій частині території України, захопленої Німеччиною. Збройні дії УПА, з одного

⁷⁵ До зброї! (Видання політичного відділу УПА). – 1943. – Ч. 5. – Листопад. – С. 3.

⁷⁶ Там само. – 1943. – Ч. 6. – Грудень. – С. 2.

⁷⁷ ANN – 202/III/17, с. 2,5.

⁷⁸ ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 2. – Спр. 29. – Арк. 78.

⁷⁹ Літопис УПА. – Торонто, 1978. – Т. 1. – С. 37.

боку, стали проявом сили нестримного зросту українського руху Опору, з іншого – доказом зростання безпорадності й безсилля німецької окупаційної адміністрації в Україні. В результаті наслідки саботажу УПА справи виїзду робітників до райху були доволі відчутними для нацистського управління на Волині. Наприклад, тоді як із ГО Волині та Поділля у 1942 р. відтранспортовано 233 000 людей до Німеччини, за весь 1943 р. їх вивезено тільки 43 000⁸⁰. Особисто головнокомандувач УПА Р.Шухевич згодом підбив баланс успіхів антинімецьких дій збройних формацій українського Опору в 1943 р. так: “На протинімецькому фронті добилася УПА повного припинення вивозу українського населення на роботи в Німеччину та унеможливила господарське пограбування народу”⁸¹.

⁸⁰ NAUS. T-454. – Roll 24. – Frame 000 476.

⁸¹ Літопис УПА. Торонто, 1990. – Т. 9. – С. 372.